

reimon aron

DILTAJ – FILOSOFIJA FILOSOFIJE

Filosofska misao je u izvjesnom smislu manje opšta od razmišljanja o ljudskoj prošlosti... a filozofija filozofije samo je poglavlje istorije čovečanstva. Ali u jednom drugom smislu istorija filozofije ostaje primarna, jer vodi izvjesnoj koncepciji filozofije u celini, koja i sama daje filozofiji istorije i teoriji saznanja njihove tačne domete.

Potrebno je, dakle, da jasno razlučimo teoriju sticanja spoznaje ili mišljenja (Selbstbesinnung) koju smo već posredno ukratko prikazali. Iz koje filozofije potiče i kojoj filozofiji vodi učenje o istoriji?

Sušтина filozofije

Diltaj je voleo da situaciju u kojoj se on nalazio upoređuje sa Kantovom situacijom pre kritike. Nekada je empirizam srušio dogmatsku metafiziku i uzdržao istim udarcem istinu nauke, svodeći nužne istine na nivo verovatnoće. Tada duh uzima kao predmet proces spoznaje. Tako on u sebi nalazi načela sigurnosti uzalud tražena vani. Razum ne doseže do apsoluta i metafizika je nemogućna, ali kritika je dovoljna da zadovolji stvarne potrebe znanja.

Isto tako, i priznata raznovrsnost sistema više ne dopušta da se veruje u apsolutnu istinu bilo koje filozofije. Tom skepticizmu opet odgovara jedno vraćanje duha samom sebi. Ali ta kriza nameće radikalniji postupak: istorija je ono što navodi na sumnju i ona je ta koju ćemo smatrati za predmet, o kojoj ćemo misliti, kroz nju ćemo dokučiti izmenjene istine.

Prvo, pošto je filozofija izgubila svest o svojoj funkciji, ili, u najmanju ruku, pošto je nesigurna u samu sebe, istorijom ćemo izgraditi prirodu filozofske misli. Nema sumnje, pašćemo prividno u jedan krug. Da bi se odredilo šta je filozofija, treba analizirati različite sisteme i izvući zajedničke crte: dakle, da bi se prepoznalo šta pripada filozofiji, da bi se izdvojilo suštinsko, već je potrebna definicija koju tražimo. Neizbežan je krug, karakterističan za moralne nauke. Mi ga nećemo izbeći, ali iz njega praktično izlazimo kretanjem od teorije ka posmatranju i natrag. Prvo se proučavaju dela koja sebi zadamo ili koja su priznata kao filozofska, i dolazi se do privremene definicije, uz pomoć koje se nastavlja istorijsko ispitivanje. Činjenice traže revidiranje pojmova ili ih, naprotiv, potvrđuju. Tako se uzajamno produbljuju razumevanje suština i istorijsko razumevanje. Bez obaveze da sledimo Diltajevu metodu, daćemo samo rezultate.

Filozofija ne bi mogla da se definiše ni svojim predmetom ni svojom metodom. *A priori* i *a posteriori*, razum i intuicija, posmatranje i razumsko mišljenje, bili su jedno za drugim metode filozofije. Sinteza nauka, teorija saznanja nauka o primarnim principima ili o biću — to su neke od tih uzastopnih i protivurečnih filozofija iz raznih vremena. A ipak, moguće je u svim tim pokušajima pronaći zajedničku intenciju: filozofija teži integralnom jedinstvu naše misli, našeg htenja, naše osećajnosti, ona je napor da se na objektivno valjanom osnovu utemelji zakon našeg delanja i lestvica naših vrednosti, da bi se, zahvaljujući univerzalnosti istinitog, odredila krajnja svrha ljudskog života.

Sokratovska i platonovska definicija filozofije sadrži već jezgro za pravu definiciju: povratak duha sebi, sticanje svesti o zakonima saznanja, reformatorski čin tog razmišljanja. Filozofija je znanje i mudrost, ona ujedinjuje jedno sa drugim u živom jedinstvu ličnosti.

Filozofija se suštinski odlikuje dvema, možda protivrečnim, pretenzijama, pretenzijom na univerzalno istinito i sveobuhvatni sistem. Ona je interpretacija života koja bi htela da bude valjana za sve; objektivna kao nauka, ona je totalitarna kao religija, a postojanje ljudi izražava kao poezija.

Diltaj dopunjuje tu definiciju filozofije, prvo, upoređujući shvatanja sveta inspirisana filozofijom sa onim shvatanjima koja sugerišu religija i umetnost, zatim, dokazujući da nužnost filozofije proističe iz

glas razuma danas imao isti odjek kao i glas pesnika, da bi profesor mogao da se nadmeće sa Ničeom ili Meterlinkom, potrebno je da filozofija bude verna svom pozivu, da pronade puteve sigurnosti s onu stranu vere i verovatnog, s onu stranu lepog i rečitosti, put istine. Ono, može li Diltaj ostvariti sintezu kojoj teži, a da ne razreši poslednje probleme koje je proglasio nerešivim?

Tumačenje istorije filozofije

Ne može se napisati istorija filozofije a da se ne daju, bar implicitno, značenja filozofiji i njenoj istoriji. A niz tih tumačenja čine i sami jednu istoriju. Originalnost Diltajeva u tome je što je postao svestan mnoštva mogućnih interpretacija i što je nastojao da izbegne izbor: sama istorija je ta koja nam otkriva samosvojni ritam filozofskog bića.

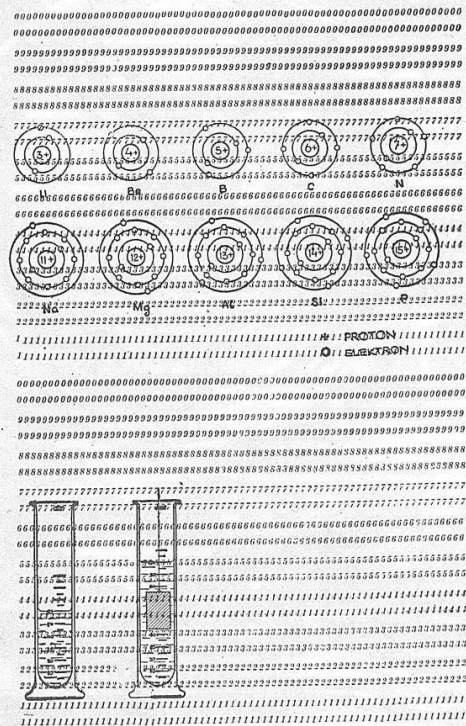
Bez naznačavanja svih učenja koja je on upoznao, analizirao i diskutovao, ukaziemo u nekoliko reči na pitanja koja se postavljaju. Da li je jedna filozofija, pre svega, izraz ličnosti, epohe, stupnja nauka ili dijalektičkog trenutka u filozofiji? S druge strane, postoji li napredovanje filozofije ili večni tipovi shvatanja sveta? Ili, najzad, jesu li te obe hipoteze istovremeno istinite? Ne ostavlja li neprestanost dijaloga između različitih mogućih stavova — uprkos svemu — mesto jednom jedinstvenom biću kroz koje duh misli i otkriva istinost?

Jedina filozofija koju Diltaj u potpunosti isključuje jeste ona koja prihvata apsolutno istinitu filozofiju, kojoj bi se približavalo prema uslovima beskonačnog progressa, ili koja bi, skrivena pod različitim formama, bila prisutna («prirodna filozofija»). Svaka teorija ovog reda, u njegovim očima, oduzima istoriji njeno značenje. Ona mu se čini neizmiriva sa posmatranjem činjenica, sa istorijskom svešću. Sva druga tumačenja on nastoji da sačuva i da ih spoji. Svaki sistem izražava ličnost zato što je celokupan čovek taj koji stvara metafiziku. Netačno je reći da svaki sistem predstavlja jedno razdoblje, jer se u svakom vremenu nalaze temeljne suprotnosti (no, ipak, naslućuje se jedna te ista inspiracija u savremenim delima, čak i različitim, kao što su poezija, religija i filozofija). Stupanj nauke uslovljava prirodu i građu filozofskih rasprava, ali ne objašnjava suštinu različitih shvatanja sveta. Na kraju, dopuštene je razlikovati osnovne stavove, izraz ljudskih temperamenata, ali stalnost tih tipova ne isključuje progres unutar svakog od njih niti evoluciju celine. Ta evolucija je, dakle, istovremeno, i večni dijalog i kretanje napred. Ljudi ostaju isti, poslednja pitanja ostaju nerešiva, ali duh stiže lucidniju svest o sebi, o svojim međama i o svojim moćima, on zna više i poznaje bolje sebe.

Da bi se shvatila ta sinteza, dovoljno je da se podseti na prolaznu misao filozofije života: subjekt je duševna struktura, tj. konkretni totalitet živog bića. Osećanje, intelekt i volja uvek su spojeni u unutrašnjem biću. Razdvajanje aktivnosti ne ostvaruje se u individui, već u istoriji. Postoje tipovi shvatanja sveta zato što svaka ličnost sudeluje u filozofiji, postoji progres filozofske svesti stoga što jedinke saraduju na kolektivnom delu.

Određivanje tipova shvatanja sveta moralo bi, izgleda biti uporedivo određivanju psiholoških tipova. S druge strane, ako je lako povodom nekog određenog problema razlikovati dva karakteristična odgovora, materijalizam i spiritualizam, mehanizam i organizizam, dogmatizam i skepticizam, nije to ono što mi tražimo, jer bismo hteli da razlikujemo tipove shvatanja sveta uzetih u celini. Elem, ako se trudimo da utvrdimo kriterijum prema kojem ćemo poredati doktrine, zapadamo u krug: izbor suštine uključuje već i traženi kriterijum. Zato svaka klasifikacija, u očima Diltaja, ostaje privremena. Ona je samo sredstvo da se bolje razume istorija.

Diltaj razlikuje tri tipa učenja: naturalizam, idealizam slobode i objektivni idealizam. Idealisti slobode, od Platona do Kan-

zoltan mađar

psihičke, individualne i socijalne strukture. Mi nemamo potrebe da pratimo te analize: prethodni rezultati su dovoljni. Ako uloga predlaganja shvatanja sveta može biti opravdana od strane pesnika ili proroka, filozofski napor prema integralnoj istini neće trajati kraće od samog čoveka, zato što se razum nikada neće odrediti da misli svet u totalitetu. U nama, kao i u društvu, filozofija ima stalni zov, jer odgovara na spontani zahtev: uvek iznova dokučivati kroz jedinstvo misli mnogostruke aktivnosti u kojima su razbacane ličnosti i grupe.

Zahvaljujući istoriji, Diltaj, dakle, prevladava prvi oblik nesigurnosti, mi saznaemo šta je filozofija, univerzalno valjan sistem znanja, vrednosti i svrha. Staviše, on u prošlosti nalazi tradiciju na koju se nadovezuje, kritičku i pozitivnu tradiciju. Skicira evoluciju koja bi išla od prvobitnog dogmatizma do sokratovskog poimanja, do transcendentale metode i, najzad, do istorijske misli. Aristotelovska metafizika i sholastika, čak i moderna metafizika, bile bi skretanja u odnosu na tu razvojnu liniju. U Heladi, kao i u Evropi, filozofija je oslobađajuća snaga, ona daje čoveku smisao njegove autonomije: ona je sticanje svesti o samostalnosti razuma.

Najzad, iznad te suštinske definicije, izvan te istorijske orijentacije, mišljenje o prošlosti omogućuje filozofu da postavi pitanje o savremenoj filozofiji. Metafizika je mrtva, a apstraktno i životu strano neokantovstvo, ta pripovedanja odozgo, s visine univerzitetskih katedri, su nemoćna. Da bi

ta, ili do Mena de Birana, nalaze u unutarnjem iskustvu slobode poreklo svom shvatanju sveta. Njihovim sistemom vlada volja u tom smislu što oni svet misle u svetlosti tog unutarnjeg otkrića. U isti mah, oni i prema životu pokazuju izvestan stav, stav heroizma. Objektivni idealisti, naprotiv, od Ksenofana do Parmenida, Getea i Šelunga, pokoravaju se, pre svega, senzibilitetu, a svet je prožet vrednostima i značenjima. Sve protivurečnosti života nestaju u izmirenoj harmoniji. Duh, umesto da se suprotstavlja prirodi, prožima je i nadahnjuje, stvari postaju simboli, pojedinosti se uređuju, celina je završena celovitost, predmet mišljenja. Najzad, naturalisti su »intelektualci«, oni polaze od spoljašnjeg sveta koji upoznajemo preko čula, u njemu vide princip svake izvesnosti, svoje sudove podređuju zakonima stvari, kao što pokazuju težnju da pojave svesti objašnjavaju prirodom. U isto vreme, u redu akcije, oni su naročito »senzualisti«. Reč je, dakle, o psihološkim tipovima, ali svrstanim u svetlosti osnovnih uslova ljudskog života, moglo bi se reći metafizičke situacije čovekove.

Unutar svakog tipa, primećuje se progres u smeru lucidnosti: sva shvatanja sveta su antinomijiska i nemoguće je izvesti ili objasniti unutarnji svet na osnovu prirodnih zakona. Nemoguće je naučno formulirati suštinu slobodne volje čije nepobitno prisustvo u sebi čovek priznaje. Nemoguće je utvrditi prirodno duhovnog načela, koje objektivni idealizam smatra imanentnim svetom. Otuda jedna beskonačna dijalektika, iz koje svaki tip crpe moguće pozicije. Materijalizam postaje dualizam, zatim prihvata pretpostavku paralelnosti, konačno se preobraća u pozitivizam i, umesto da duševno izvodi iz prirodnog, on se zaustavlja na utvrđivanju granica naučnog saznanja. Idealizam slobode vodi »kantovstvu«, on se odriče od metafizike realnog, održava vrednost kategoričkog imperativa i zadovoljava se dualizmom vere i znanja. Ta doktrina ne uspeva više od pređašnjih, ali životni stav koji je na njenom izvoru, omogućuje filosofiji, kao što je Kantova, stalnu vrednost. Najzad, bio princip sveta razum, duša ili volja, zapadamo u protivurečnosti koje razne filosofije rešavaju samo sofizmima.

Iz iscrpljenosti mogućih stavova u okviru svakog tipa proizlazi iscrpljenost samog načina filosofiranja. Ovde nalazimo gore naznačeni napredak od dogmatizma ka filosofiji mišljenja: napredak prema svesti o sebi. Čovek se odriče objektiviranja sveta koji mu je dan kroz životne odnose čije bogatstvo zabranjuje objektivnu sintezu. Mogla bi se zasnovati i jedna dijalektika filosofije, čija bi oblast bile permanentne antinomije misli, čim ova hoće da se primeni na svet u celini. Ali ta dijalektika bila bi apstraktan prevod dijalektike života i smisao svakog kretanja bio bi vraćanje duha sebi, koji se izgubio u stvarima.

Tu i tamo nalaze se elementi te dijalektike: postoji red filozofskih pitanja (moralna bi se prvo dovesti u sumnju svedočanstva čula). Kantovske antinomije projektuju se u istoriju i uzalud se pokušava da se ostvari jedinstvo uz pomoć upotrebljivih pojmovi.

Ali Diltaj nije, zapravo, analizirao tu dijalektiku, zato što ona odgovara samo jednom vidu istorije filosofije. U stvari, mi smo uprošćavali pokazujući kako je život postao predmet evolucije i izmirio u celini večni sukob i progres. Trebalo bi, takođe, imati na umu nacije, razdoblja, postavljene probleme, stupanj nauke, društveno i kulturno stanje. Nacije imaju svoju filosofiju kao što imaju svoju prirodu. Društvene potrebe nameću filosofiji različite zadatke, koji je ne odvrću od njene funkcije, ali koji isključuju odveć pojednostavljenu sliku unutarnje dijalektike.

Najzad, kretanje filosofije je »vijugavo« i nepredvidivo za jedan drukčiji i dublji razum. Filosofije stvara čovek; elem, uprkos identiteta formalne strukture, on se ne prestano obnavlja, on se stvara i otkriva samom sebi kroz istoriju. Istorija filosofije ostaje zavisna od istorije čoveka. Zbilja, pošto filosofija čini sistem, ona se razvija pre-

ma shvatljivim zakonima: neće se vraćati na napredovanje svesti o sebi. Ali ništa ne omogućuje da se unapred odredi smisao koji će čovek dati svom životu, čak ako i sluša predavanja iz istorijske filosofije. Filosofija će se menjati toliko dugo koliko život ostane plodan i koliko bude biće stvaralačko.

Diltaj se ne zadovoljava tim relativno skeptičkim zaključkom i, u svojim poslednjim spisima, on sugerise da svekolika evolucija sadrži istinu koja izmiče svakoj filosofiji ponaosob. Još u mladosti on nije verovao da je moguće doći do filozofske istine, ali je odbijao da odbaci velike sisteme sa početka stoleća, slično mnogim savremenim, zatočenim uskog scijentizma. U svom uvodnom predavanju u Bazelu, on nastoji da ponovo vaspostavi kontinuitet duhovnog bića Nemačke. Nema sumnje, konstrukcije idealizma su lažne (jer nema Razuma ni u delu, ni u prirodi, ni u istoriji), ali neopravdano je odbaciti te spomenike genija kao besmislene ili bezumne tvorevine. Čitava pokoljenja živela su u Hegelovom kosmosu i u svetu Šelunga. Da bi opravdao poštu koju ukazuje sistemima prošlosti, Diltaj ih upoređuje sa »pojmovnom poezijom« koja bi bila u osnovi iste prirode kao i poezija Šelera ili Getea.

U poslednje vreme ideja pojmovne poezije nestaje. Antinomije filosofije drže do svoje naučne težnje, do ilegitimne objektivacije sveta, koji je samo granični koncept: prema uslovu organizacije iskustva, mi bi smo uspeali da shvatimo svet, svekoliku celinu iskustva. Ali stvari su date u odnosima sa živim bićem: nauka daje samo za fenomene objektivne odnose i, daleko od toga da može ujediniti u celoviti sistem različite perspektive koje proizlaze iz raznolikosti životnih odnosa, ona nije čak kadra ni da objedini sve čulne datosti. Svaka filosofija izražava izvestan vid sveta, onaj vid koji se otvara pred posmatračem nadahnutim nekom namerom i koji stoji na nekom gledištu. Sve filosofije su pogrešne, stoga što daju bezuslovnu vrednost jednoj parcijalnoj slici, ali one mogu biti istinite, ako na odgovarajući način izražavaju jednu stranu realnog.

Ovo shvatanje istorije izgleda, na prvi pogled, takođe daleko od Hegelove koncepcije. Zato se Diltaj u više navrata vraća na to pitanje: predmet evolucije nije razum, učenja ne predstavljaju razdoblja, ne postoji poslednji sistem, protivurečnost nije načelo kretanja. Uprkos svim tim kritikama čije bi nabiranje moglo da se nastavi, besumnje treba se setiti kritike Hegela, ako se hoće da razume suštinska Diltajeva misao, to jest, filozofski domet istorije filosofije. Ta istorija ne vodi samo u jednom smislu istinitoj doktrini (povratku duha sebi), već celokupna ta istorija, sa jedne nove tačke gledišta, osvetljava se i dobija svoje tačno značenje: sve filosofije su pogrešne, ali su one, takođe, sve i istinite, stoga što svaka izražava neki vid života i što bi potpuna istina bila sačinjena od njihove ukupnosti.

Skepticizam i nova filosofija

Pošto su filosofi izgubili naivnost da veruju u svoje sisteme, filosofija je svedena na to da uzme sebe za predmet, to jest, da razmišlja o svojoj prošlosti, da postane »filosofija filosofije«. Kakvi su plodovi tog mišljenja?

Negativni rezultati su jasni: filosofija filosofije oslobađa nas od svih prividenja prošlosti, ona pobija sve konstrukcije. Tako nas oslobađa od predrasuda koje nam nameće društvo, od religioznih dogmi kao tradicionalnih verovanja. Ona vraća razumu isključivo pravo suđenja, oslobođenom od nasilja istorije ili kolektivne mašte. Autonomija duha završava se samostalnošću: oslobođeni od svih dela, od svih načela i od svih vremenâ, mi u punoj slobodi idejama i bićima pripisujemo poverenje koje oni zaslužuju.

Donosi li filosofija filosofije, takođe, i nešto pozitivno? Poslednja pitanja: šta je život? šta je smrt? nesumnjivo su nerazršiva. Ali Diltaj je u osnovi bio nevernik. Transcendentno je, u njegovim očima, bilo

samo fikcija. Metafizički problemi, kao što su odnosi duše sa telom, jesu pseudo-problemi, zato što je nedopustiva želja da se misle ti odnosi kao predmet, dok oni mogu i moraju biti osećani samo na konkretan način. Metafizika je, dakle, nemoćna, ako se misli na konačna pitanja koja postavljamo u svetu) i Diltaj je verovao da su ta pitanja neizbežna kao večna metafizička svest), ali ona je nepotrebna ako postanemo svesni naše situacije i granica našeg saznanja. Ako je čovek pomiren s tim da je samo čovek, odbijanje metafizike ne izgleda više kao neuspeh (poraz), već kao znak mudrosti, pomirenosti sa sudbinom. Pošto je došao k sebi od ludih ambicija mladosti, čovek muzevno prihvata ljudski život.

U tom slučaju ostaje gorčina što je ograničen. Ali, ako mi živimo samo jedan život, možemo da mislimo sve živote, zato što u nama postoje klice svih egzistencija koje nam nisu suđene da proživimo. Filosofija filosofije u tom smislu odgovara potrebi stvorenoj »istorijskom svećuu«: istorija nas spasava od ograničavanja koja nam je pokazala kao neizbežna.

Stvarno, čovek će se pitati kako totalitet sistema može da čini istinu, pošto neistinitost svakog dolazi od nelegitimne objektivizacije. Trebalo bi, van sumnje, odgovoriti da je istina filosofije više izraz nego saobraznost. Život i svet su nerazdvojni, i jedna strana života prepliće se sa nekom perspektivom sveta (pogledom na svet). Tako bi potpuna istina bila totalitet čoveka.

Jedna teškoća ipak ostaje: filosofija je, takođe, jedna interpretacija života. Ako se to tumačenje ne zasniva na metafizičkoj sudbini čoveka, ako je ona imanentna, ako odustaje od prizivanja konačnog cilja, kako može onda polagati pravo na univerzalnu valjanost, kako omogućuje izbor između predloženih ciljeva?

Odgovor na to pitanje izložen je u Diltajevoj filosofiji istorije. Sistematska filosofija postala je nemoćna da zasnije univerzalnu celinu, čovek razmišljanjem nalazi u sebi jedinstvo poznavanja i akcije. Posmatranjem duševnih sklopova i moralnih formi on razlučuje ono što je večno od slučajnosti. Ili još bolje, u poslednjoj filosofiji, zahvatanjem prošlosti, on nastoji da obogati svoju sadašnjost, pre nego što je odredio svoju budućnost. Jer universalna istina je u istoriji, tj. u totalnom biću koje je i biće čovečnosti.

Šta bi onda bila najzad filosofija shvaćena prema Diltaju? Obuhvatala bi jedan kritički deo, istovremeno teorijski i istorijski: kraj metafizike i filozofskih sistema u tradicionalnom smislu. Onda bi došla jedna misao o čoveku, o svim delatnostima, posebno o različitim prirodnim i moralnim naukama. Filosofija bi bila logika, kritika, enciklopedija znanja, i ispitivala bi i utemeljivala vrednost. Teorija osnovanosti moralnih nauka bila bi prema tome najvažniji deo pozitivnog učenja. Videli smo da ona vodi filosofiji istorijskog čoveka bez Diltajevog razjašnjenja tog zaključka kao nove filosofije istorije. Krajnju metu svog misaonog napora on nalazi u istorijskoj nauci i čoveku koji stvara nauku. Uostalom, pojam istorijskog čoveka ostaje formalan, jer čovek se ne određuje konkretno nepredvidivom evolucijom života koja je dostupna samo naknadnoj misli, samo kroz dela.

Određena filosofija razvija se, dakle, manje iz samog mišljenja o prošlosti filosofije, a više iz razmišljanja o prošlosti kao celini. Manje iz refleksije o sadašnjem stanju u filosofiji, nego iz razmišljanja o sadašnjoj situaciji života. Da bi se dokazalo kao nužna zamena metafizike razmišljanjem, istorija filosofije još uvek je neophodna, ali pošto je celokupnost u samom životu, pošto ne ostaje utvrđena tačka, istinska filosofija je ona o integralnom čoveku, a ne filosofija same filosofije. Drukčije rečeno, svaka istorija je filosofija.

Raymond Aron: „LA PHILOSOPHIE CRITIQUE DE L'HISTOIRE“, Paris, Librairie philosophique J. Vrin, 1969.

Preveo s francuskog MIODRAG RADOVIĆ